

Türk Halı Sanatında Bir Teknik Özellik

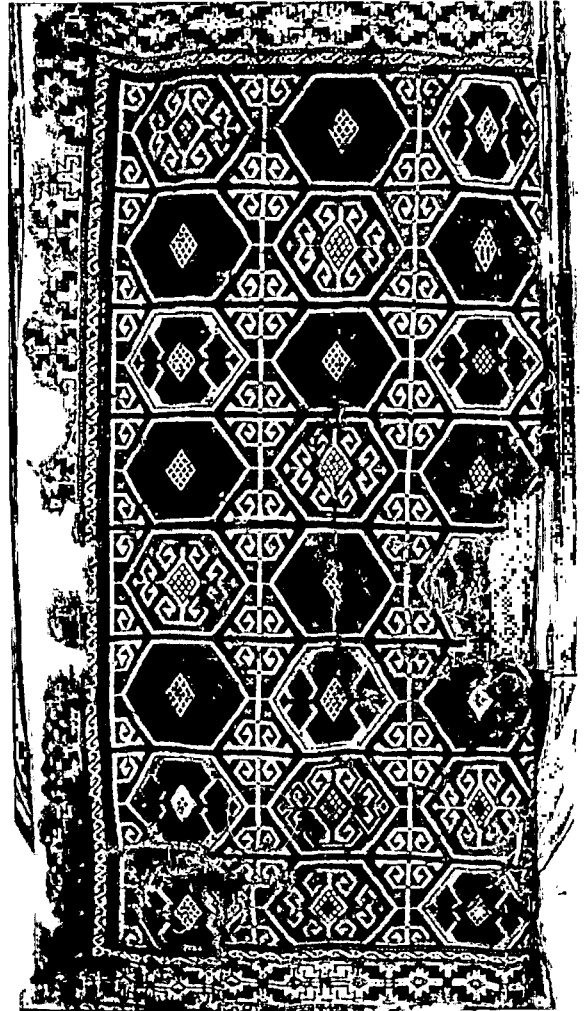
Prof. Dr. Şerare Yetkin

18. yüzyıl sonu - 19. yüzyıl başına tarihlenen bir Yörük halısıdır... Düğümler her sırada bir atlamalı olarak değişen argaçlara bağlanmıştır.

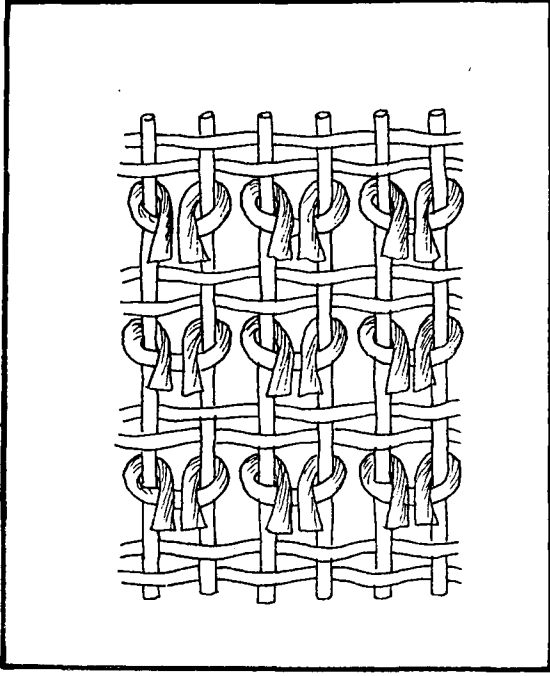

Türkler'in ananevî sanatı olan Halı sanatı, başlangıcından beri Türkler'in yayıldığı bütün bölgelerde bir zincirin halkaları gibi uzanan, bir teknik ve motif beraberliğini, uzun bir zaman ve geniş bir mekân içinde sürdürmüştür. Bu benzerlik özellikle konumuz olan bir grup halıda kuvvetle belli olmaktadır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bir Yörük halısı, bu konuya değinmemizi gerektiren bir teknik özelliğe sahiptir.

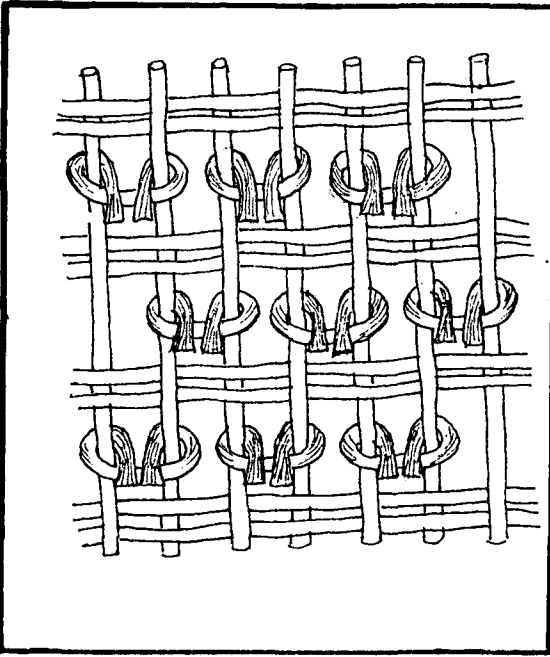
Resim 1, 18. yüzyıl sonu – 19. yüzyıl başına tarihlenen bir Yörük halısıdır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 291 numaralı envanter kaydı ile bulunmaktadır. Eski numarası 1197'dir. Manisa'dan getirilmiş olup, 13 Mart 1330 tarihinde müzeye alınmıştır. 2,27 X 1,06 m. ebadındadır. Argaçlar beyaz renkte iki yün iplikten bükülüdür. Arışlar, lâcivert renkte yünden olup, her düğüm sırasından sonra iki defa geçmiştir. Gördes düğümü tekniği ile yapılmıştır. Fakat bazı kısımlarında Gördes düğümünün değişik bir uygulaması ile düğümlenmiştir. Düğümler her sırada bir atlamalı olarak değişen argaçlara bağlanmıştır. Konumuzun esasını bu düğümlenme şekli teşkil etmektedir (Şekil a–b). Düğüm sayısı 10 cm^2 de H. 22, V. 28 dir.

RESİM: 1
Yörük Halısı, İstanbul-Türk ve İslam Eserleri Müzesi
(Env. 291)

a - Türk düğümü

b - Türk düğümünün değişik uygulaması

Halının zemini koyu mavi renktedir, 0.85 m genişliktedir. Zeminde altıgenler ve çifte kancalı dolguların alternatif sıralanması görülür. Altıgenlerin zemini açık mavi, koyu mavi ve kahverengi olarak değişmektedir. İçlerinde koyu mavi, açık mavi, pembe ve kırmızı kancalı kartuşlar vardır. Ortalarında küçük benekli baklava dolgular vardır.

Etrafları kırmızı ve koyu mavi kontürlüdür. Altıgenlerin etrafı ise beyaz kalın bir şeritle kontürlenmiştir. Halının zemininde altıgenlerin arasında kalın çifte beyaz kancalar dik istikamette beyaz bir şeritle birleşmiştir. Ayrıca beyaz eksenin ortasından çıkan ince bir şeritle büyük altıgenlere bağlanmıştır (Resim 2).

Bordür üç kısımdır. Esas bordür pembe zeminli olup 9 cm.'dir. Mavi, kırmızı, lâcivert, beyaz renklerde kademeli baklavalar üst üste sıralanmıştır. Uçları kancalıdır. Dar bordürler 3 cm'dir. Dışta mavi, kırmızı benekli iki şerit arasında, lâcivert zemin üstünde beyaz köşeli (S) ler sıralanmıştır. İçte ise sadece bir tarafta kahverengi zemin üstünde beyaz (S) ler sıralanmıştır (Resim 3).

Halının renkleri parlak ve canlıdır. Bir tarafta bordür hiç yoktur. Diğer uzun tarafta ise yırtık ve noksanlar vardır¹.

Bu halıya teknik ve motif bakımından çok benzeyen bir halı parçası, Batı Berlin'de Dahlem Müzesi'nin İslâm eserleri kısmında depoda bulunmaktadır². 30 numaralı camlı bir levha içinde 4 küçük parça halindedir (Resim 4). 1.46/59 numaralı kaydı taşır. Zemin parçası 0.42 X 0.295 m'dir. Kırmızı zemin üstüne koyu mavi kancalarla dolgu büyük bir altıgen vardır. İçinde beyaz ve sarı renkte küçük üçgen ve baklavalı dolgular vardır. Kancaların etrafı kahverengi kontürlüdür. Köşelerde sarı kancalı üçgen dolgular vardır. İçlerinde beyaz baklava ve mavi küçük üçgenler bulunmaktadır. Etrafları kahverengi kontürlüdür. Bordür parçalarından gayet küçük kısımlar kalmıştır. Esas bordür parçası 17 X 14.5 cm'dir. Sarı zemin üstünde koyu mavi renkte küfi yazının karşılıklı kıvrılmış uçlarına benzeyen bir motif bulunmaktadır. Bu bordür şekli, Amsterdam Rijks Museum'da bulunan aynı tip halının bordüründe üst üste sıralanmış olarak görülmektedir.

Dar bordürler aynı olup 7.2 X 6 cm. genişliktedir. Sarı, kahverengi, kırmızı, mavi şeritlerden meydana gelen meandr şeriti iç ve dış bordürde uzanmaktadır. Ayrıca kırmızı ve beyaz benekli ince bir şerit bordürleri ayırmaktadır.

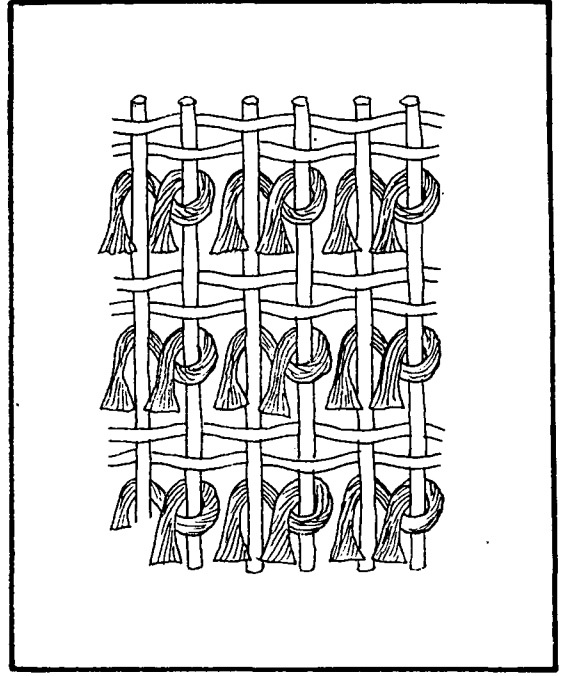
Halının argaçları beyaz yündendir. İki yün iplikten bükülüdür. Arışlar kırmızı renkte yün olup her düğüm³ sırasından sonra iki tane geçmiştir. Düğüm sayısı 10 cm² de H. 26, V. 34'tür. Düğümler-

¹ Bu halının özelliğine daha evvel kısaca değinmiştik. Ş. Yetkin, Historical Turkish Carpets, İstanbul, 1981, s. 70-71, III. 42.

² Merhum hocam Prof. Dr. K. Erdmann, 1961 yılında bana yazdığı bir mektupta, bu halı parçasından ve teknik özelliğinden bahsetmektedir. Parçanın Türk veya Kafkas halısı olabileceğini ve muhtemelen 15. yüzyıla tarihlenebileceğini bir soru olarak ortaya koymaktadır. 1975 yılında Berlin'de bulunduğum sırada bu halıyı incelemek imkânını buldum. Halının resmini nesretmek müsaadesini veren Berlin Dahlem Müzesi ilgililerine burada teşekkürlerimi tekrarlarım.

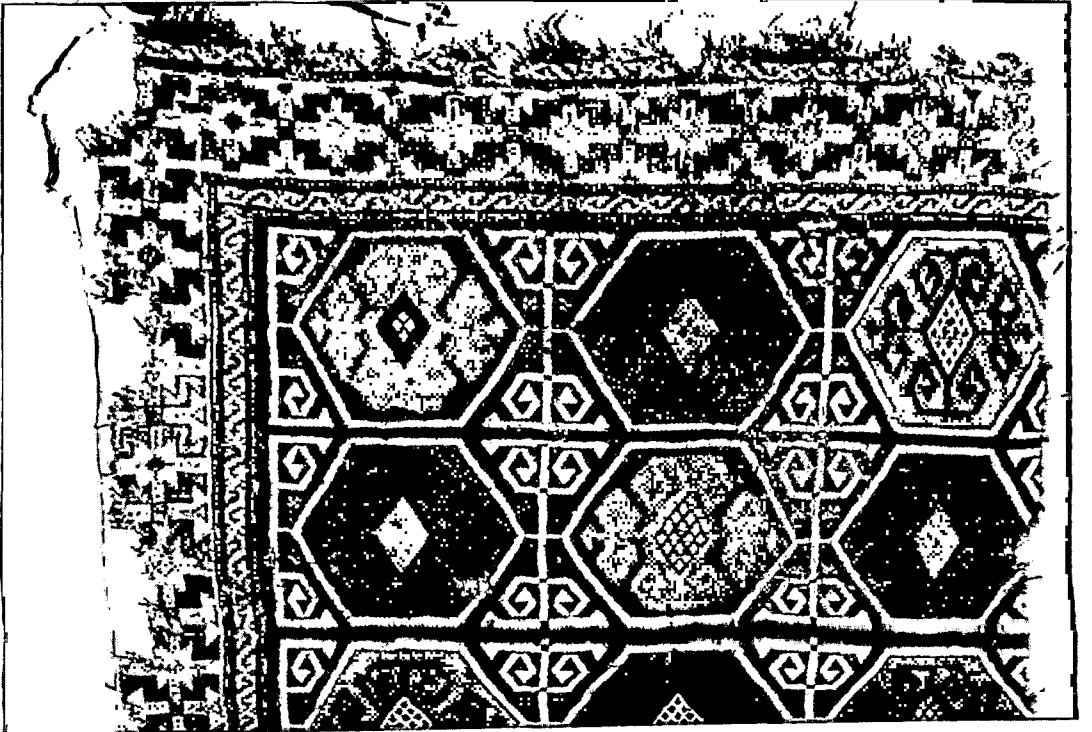

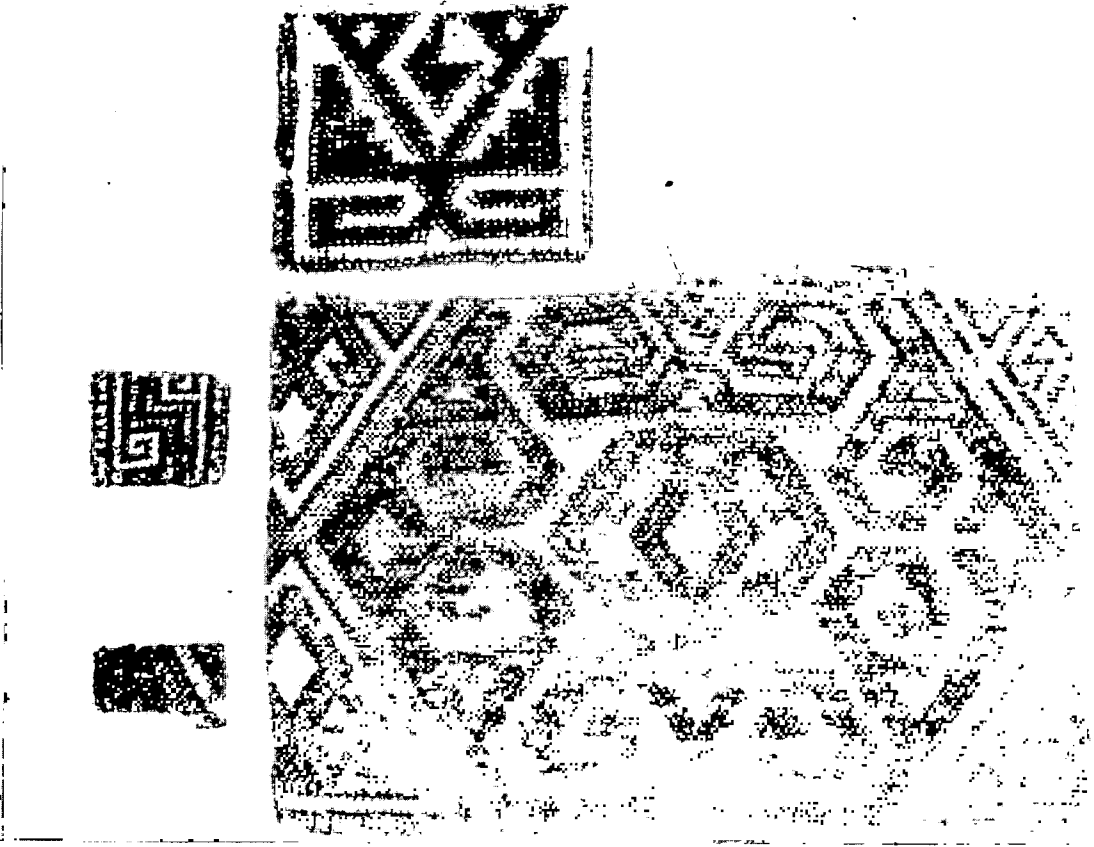
RESİM: 2
Halıdan detay

c - İran düğümü

RESİM: 3 Halıdan diğer bir detay

RESİM: 4
Berlin, Dahlem Müzesi'ndeki parçalar halindeki halı
(Env. 1.46/59)

de İstanbul'daki halıda görülen durum vardır. Bazı kısımları Türk düğümü ile yapılmış, bazı kısımlarda ise çifte düğümler her sırada değişen argaç üzerine atılmıştır. Aynı eksen üzerinde değillerdir.

Bu halılara teknik ve desen bakımından benzeyen iki halı da İngiltere'de özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Lefevre and Partners Müessesesi tarafından satılmışlardır³. Tarafımızdan bilinen bir tanesi de yukarıda bahsettiğimiz gibi Amsterdam Rijks Museum'da bulunmaktadır. Bir benzer halı da Washington Textile Museum'dadır⁴. Önemli olan bildiğimiz bütün bu halılarda aynı motif ve teknik özelliğın bulunmasıdır.

Bu durum halıların ananevî desen ve tekniklerini kullanan bir Yürük (Türkmen) aşiretine mensup kişiler tarafından yapılmış olacağını kanıtlar. Hatta bazı halıların, büyükçe bir halıdan kesilmiş parçalardan eklenmek sureti ile yapılmış olması da mümkündür.

Bu değişik tekniğın uygulandığı iki küçük Yürük halısı da gene Berlin Dahlem Müzesi'nde bulunmaktadır. Stilize hayvan figürleri ile dolgulanmışlardır. Genellikle Gördes düğümü tekniği ile yapılmış olmalarına rağmen, bazı sivri köşeli yerlerde ve üçgen kısımların yapılmasında, alternatif argaçlar üzerine düğümlenme uygulanmıştır⁵. 18. yüzyıl

sonu ile 19. yüzyıla tariheddiğimiz bu geç devir Yürük halılarında aynı tekniğın görülmesi dikkat çekicidir. Araştırmalar sonucu örneklerin daha da artması mümkündür. Hatta İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki en büyük Selçuklu halısının bordür kısmında bu tekniğın uygulanmasını görmemiz, bu tekniğın Anadolu'da kullanılmasını daha da eskiye götürmektedir⁶. Halının bordüründe kullanılması, belki de daha sağlam bir kenar dokusu elde etmek için olabilir. İlginç olan bu tekniğın Orta Asya Türkmen halılarında da kullanılmış olmasıdır. Orta Asya Türkmen halılarının motifleri ile Anadolu halılarında, özellikle Yürük halıları ve kilimlerinde benzer motifler vardır. Halı tekniklerinin de benzer olması, ortak kaynaklarını kanıtlamaktadır. Bilhassa Yamut ve Salur Türkmenleri'nin halılarında bugün dahi bu teknik özellik kullanılmaktadır⁷.

³ Bu bilgi için Sayın Dr. J. Mills'e teşekkür ederim.

⁴ L.W. Mackie, Rugs and Textiles — Turkish Art, Washington, 1980, s. 324, fig. 188.

⁵ Dahlem Müzesi'nde bulunan halılardan biri 88.112, diğeri 85.984 envanter numaralıdır.

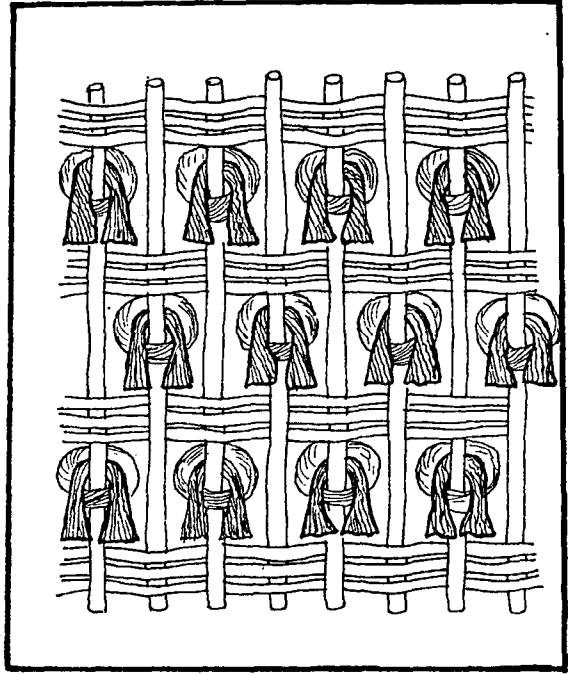
⁶ S. Yetkin, Historical Turkish Carpets, pl. 3.

⁷ S.A. Milhofer, Die Teppiche Zentralasiens, Hannover, 1968, s. 54.

Anadolu'ya ilk gelen Türkmen aşiretleri içinde bir Oğuz boyu olan Salurlar da vardı⁸. Bugün Adana ile İç Anadolu bölgesinde bulunan Salurlar'ın bu ananevi halı tekniğini Anadolu'da da yaşattıkları bu halılarla kanıtlanmaktadır. Salurlar'ın buldukları bölgelerde yapılacak araştırmaların bu konuya kesinlik kazandıracığı inancındayız.

Türk düğümünün değişik bir uygulanışını veren bu tekniğin köklerini çok daha eski bir tarihe, M.S. 3.-4. yüzyıllara indirebiliyoruz. Gene Orta Asya'da, Doğu Türkistan bölgesinde 1906-1908 tarihlerinde Sir Aurel Stein tarafından yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında bazı küçük halı parçaları bulunmuştur. Bu parçaların hepsi dikkatli bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Genellikle tek argaçlar üzerine düğümlene olan, İspanya düğümü ile düğümlendikleri yazılmaktadır (Şekil d). Fakat bunlar içinde bir parçanın resminde bu teknik özelliği anımsatan bir görünüş vardır. Baklavalarından meydana gelmiş bir kompozisyonu olan halıda görülen düğümlerin durumu, Türk düğümünün alternatif argaçlar üzerine bağlanması ile yapıldığı izlenimini vermektedir⁹. Bu halılar üzerinde yapılacak daha sıhhatli teknik incelemelerin konuyu aydınlatması umulmaktadır.

Türkler'in ananevi sanatı olan Halı sanatının, Türkler'in yayıldığı bölgelerde aynı kökten gelişen teknik ve üslup birliğini sürdürmesi, Türkler'in bu sanata bağlılığını kanıtlar.

d - İspanyol düğümü

Büyük Atatürk'ün Anıtkabrinin tavanlarının, Türk halı ve kilimlerinden alınan motiflerle süslenmiş olması, Türklerin bu sanata verdikleri değer en anlamlı ifadesidir.

⁸ F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, 1980, s. 336-344.

⁹ S.A. Milhofer, adı geçen eser, Abb. 11.